

A Dévai-kód

► CSEPREGI ZOLTÁN

A Dévai Mátyás származására, életrajzára vonatkozó adatokat és egymással versengő hipotéziseket utoljára Botta István foglalta össze 1979-ben.¹ Az 1989-ben megjelentetett Dévai-bibliográfia azóta is szinte teljesnek, a Dévai teológiáját értelmező tanulmányokat leszámítva véglegesnek minősül.²

„Mi idönkbenis Luther Marton által, illy ostromot kezdett volt az VVR Isten ez egez vilagon. Magyar orszagbannis Deuai Mathias által, mikor az baluanyozast előszer rontana Budan, es tiltul, Ez fele első ostrom mindenkor nagy gonddal lesz akar holis, Midön valamelly varosba, orszagba leg előszer kezdetic az Euangeliomnac igaz predikallasa, Mert ackor kemeny haborusagoc tamadnac, es nagy erőszackal kel meg venni az Istenec orszagat” – emlékezik Bornemisza Péter 1584-es *Foliopostillájában* a magyar reformáció kezdeteire.³ Vajon hogyan hangozhatott az evangélium ostromhoz hasonlítható első prédikálása, a bálványozásnak erőszakkal történő rontása? Súlyom Jenőnek igaza lehet abban, hogy a reformátorok nem az úrvacsoratanál toboroztak maguknak híveket, nem az

¹ BOTTA 1979a, 1979b.

² A Dévai-irodalom használható összeállítását nyújtja: BARTÓK 1989. Ezt egészíti ki: BOTTA 1990; RITÓÓK-SZALAY 1992; SÓLYOM 1996, 113–129. o.; SÓLYOM 2004, 85–93., 175–220. o.; ÁGOSTON 1996; BOTTA 1999; ÁCS 2006; BERNHARD 2009; CSEPREGI 2009.

³ RMNY I,541, fol. C6v. Vö. fol. B2v is.

átlényegülés, a miseáldozat vagy akár az akaratszabadság problémája mozgósított tömegeket.⁴ Hallgatóik fantáziáját más mondanivaló ragadta meg, mások voltak azok az égető, szélesebb társadalmi rétegeket érintő kérdések, amelyekre e prédikátorok új választ kínáltak.

Dévai Mátyás volt az, aki a reformáció tanítását elsőként képviselte Magyarországon teológiailag rendszerezett formában, átütő erővel, a hit által való megigazulás tézisének és a *sola Scriptura*-elvnek a gyakorlati következményeit határozottan érvényesítve az egyházi és a társadalmi élet számos területén. Hogy Dévai ígéhirdetésének mozgósító hatását érzékelhetővé tegyem, három ilyen témát ragadok ki gondolatrendszeréből: az evangéliumi szabadság, a szentkultusz és az egyetemes papság kérdését.

Dévai nézeteinek legfontosabb, az alábbiakban sűrűn idézett forrásai időrendben a következők:

- A *Rudimenta salutis* című (1531-ben keletkezett, ám eredeti formájában elveszett) tételsor, amelynek 52 cikkét Szegedi Gergely ellenirata⁵ és Dévai 1535-ben írt, 1537-ben megjelent védőirata⁶ alapján lehet rekonstruálni. E két művet ifj. Révész Imre szinopszisban ismerteti.⁷ A tételsorral egykorú volt és hasonló sorsot ért a *De sanctorum dormitione* címen emlegetett irat, amelynek azonban mind genezise, mind rekonstrukciója bonyolultabbnak tűnik az előbbinél; itt a ferences ellenirat is csak Dévai válaszából ismert,⁸ így biztonságosabb helyette ehhez a válaszhoz, azaz az egyértelmű szerzőségű és tartalmú *Disputatio*hoz folyamodni.
- Dévai bécsi kihallgatása 1533-ból, amelynek mind jegyzőkönyve fennmaradt,⁹ mind Dévainak már Nürn-

⁴ SÓLYOM 1996, 157. o.

⁵ *Censurae Fratris...* RMK 3,309.

⁶ *Disputatio...* RMK 3,318. VD 16. D 1300.

⁷ RÉVÉSZ 1915, 63–106. o.

⁸ Lásd Dévai 1535. május 16-án Sárvárról keltezett ajánlását Bebek Imréhez: *Disputatio* fol. a3r [5]; ETE 3,31. o.

⁹ *Articuli inquisitorii*: ETE 2,264–267.

bergben 1536-ban papírra vetett, 1537-ben megjelent előadásában olvasható (*Expositio examinis*, belső cím: *Articuli*). A két változat szinopszisa ugyancsak Révésznel található.¹⁰

- A már említett, a szentek aluvásáról szóló, 1535-ben keletkezett *Disputatio* (belső cím: *Confutacio*) és az 52 tétel *Apologiája* (külső cím: *De praecipuis articulis*), megjelenésük ugyancsak: Nürnberg 1537. A (külső vagy belső) címek talán nem teljesen következetes használatában ifj. Révész Imrét és a rá támaszkodó irodalmat követem.¹¹
- Dévai valószínűleg 1538-as krakkói magyar nyelvű kátéja, ahogyan az a körülbelül tíz évvel későbbi második kiadásból ismerhető.¹²

A SZABADSÁG EVANGÉLIUMA

1533 nyarán Dévai Mátyás megszökött Ferdinánd fogságából, és János király országrészébe, Budára menekült Bebek Imre székesfehérvári prépost védőszárnyai alá.¹³ A papi rendhez tartozó Bebek ugyanezen év karácsonyán lépett oltár elé jövendőbelijével, egy budai polgárlánnyal (a fáma szerint nem is a legszebb, nem is a legjobb családból való, nem is a legjobb hírű személlyel), hogy nyilvánosan eljegyezze.¹⁴ E radikális, az egyházi kánonoknak fittyet hányó

¹⁰ RÉVÉSZ 1915, 106–113. o.

¹¹ A hivatkozásokban a latin nyomtatványnak Révészék által használt utólagos oldalszámozását az eredeti ívjelölés megadása mellett szögletes zárójelben közlöm.

¹² [At tizparancsolatnak, ah hit ágazatinak, am mi atyánknak és ah hit pecsétinek rövideden való magyarázatja. Mátyás Dévai.] RMNY 1,23. Vö. RMNY 1,78. Ennek hasonmása: DÉVAI 1897.

¹³ ETE 2,269, 275; ZOVÁNYI 1922, 97–98. o.

¹⁴ Augustinus Musaeus Erdődi Simonnak, Buda, 1534. 1. 27. In: BESSENYEI 2002, 202–206. o. (nr. XXXIV/1.); ETE 2,321–323, 383–384; VÖM 2,46. A két tudósításban annyi a különbség, hogy Musaeus eljegyzésről, Verancsics pedig házassággötésről beszél, továbbá Musaeus

lépés hátterében nem annyira a szerelem kifürkészhetetlen hatalmát, mint a prépost házában nyilvánosan prédikáló Dévait sejtethetjük, legalábbis a félreérthetetlenül demonstratív, figyelemkeltésre törekvő elemek ezt a gyanút erősítik meg. Az egész történet megkomponált prófétai-prédikatori tettnek hat, hóseási előképpel, lózungszerű üzenetekkel, mozgósító példával. Bebek Imre tervezett házassága ugyan időben nem az első volt, amelyre Magyarországon a reformáció korában papi személyek kapcsolatukat nyíltan, tudatos elvi döntésből vállalva vetemedtek, de a mágnás családból származó prépost rangja, ismertsége és hangos nyilatkozatai miatt egyértelműen ez az eset verte föl a legnagyobb port. János király nem tévovázott: Bebeket és Dévait egykettőre fogságba vetették, az utóbbi csak egy év múltán szabadult ki.

A német reformációban 1522-től kezdve szaporodnak el a nyilvános és polgári jogilag érvényesnek tekintett házasságot kötő világi papok és volt szerzetesek (ezeknek a személyes döntéseknek az elvi, teológiai megalapozását az 1521–1522-ben keletkezett *De votis monasticis*,¹⁵ és a *Vom ehelichen Leben*¹⁶ című Luther-művekben találni). 1523-ban Strasbourghban már a sajtó segítségét igénybe véve folytatott vitát hét nő pap a püspökkel és tollforgatóival (köztük Martin Bucer egykori dömés barát, aki egy volt apácát vett feleségül); a küzdelemből önálló röpiratok szerzőjeként vette ki a részét Katharina, Matthias Zell plébános és székesegyházi prédikátor felesége is.¹⁷ Magyarországról csak 1531-ből ismerem az első hasonló, egyértelműen dokumentálható esetet, Staudacher Zsigmond selmecbányi plébános házasságkötését, akinek

szerint Bebek már az esemény előtt folyamodott dispensatióért, míg Verancsics szerint erre csak szabadulása után került sor.

¹⁵ WA 8,(564)573–669.

¹⁶ WA 10/II,(267)275–304.

¹⁷ *Christeliche verantwortung...* VD 16. Z 351. *Ein Collation...* VD 16. Z 354. *Den leyndenden...* VD 16. Z 344. *Entschuldigung...* BAINTON 1995, 56–59. o.

emiatt távoznia is kellett hivatalából – Wittenbergig meg sem állt.¹⁸

A Bebek Imre eljegyzéséről szóló két tudósítás annyit tartott emlékezetre méltónak, hogy a lutheri tanoktól megfertőzött (*Lutheranis dogmatibus imbutus; imbutus peregre lutheriana persuasione*) prépost valamiféle állítólagos evangéliumi szabadságra hivatkozva (*stulta quadam, quam ipsi perperam vocant evangelicam, et sibi ficta libertate ductus; sequutisque praeceptis evangelicis, ut ipse aiebat*) a szertartást végző klerikus előtt a római egyház említésekor e szavakra fakadt: „Ne a római egyházat mondd nekem, hanem az evangélium szerint beszélj, melynek szabadsága szerint ezt a lányt eljegyzem magamnak feleségül.” Letartóztatása után mind a vőlegény, mind az ara számot adott komoly szándékáról és eltökéltségéről. Bebek úgy nyilatkozott, hogy „a lányt teljesen a feleségül akarja, vele mint feleségével akar élni, akár ha fejét veszik és minden vagyonát elveszti is”. Míg a lány azt panaszkolta, hogy „amikor elkezdené megjavulni és Istennek tetsző életet élni, akkor zárják rács mögé”.

Az „evangéliumi szabadság” volna itt tehát a kulcsszó, a fehérvári prépost normaszegő tetteben képviselt üzenet programszerű összefoglalása. Az 1520-ban németül és latinul egyidejűleg megjelenő *De libertate christiana* című Luthertraktátus¹⁹ fejtette ki először részletesen, mind teológiailag levezetve, mind gyakorlati példákon illusztrálva ennek a szabadságnak a mibenlétét. Frappáns, tételszerű, egyben a Lutherre jellemző antitetikus megfogalmazásban: a keresztény ember (hit által) szabad ura mindennek, ugyanakkor

¹⁸ „...gemelter Herr Magister Sigmund Staudacher und Anna, seine Hausfrau, alhie, zusammen in den Stand der heil. Ee gegeben, und mit einander nach christlicher Ordnung zu Kirchen und Gassen gängen und auch beide in iren ehestande von uns herzlich abgeschieden und an ander Ort armsantlich sich begeben.” ETE 2,182. Vö. ZOVÁNYI 1922, 46., 104. o.; ETE 2,327–328, 338–340. Staudacher többek között azzal utasítja el 1534-ben a selmeci plébániára szóló visszahívást, hogy nő voltával nem akarja kellemetlen helyzetbe hozni a meghívókat.

¹⁹ WA 7,(39)42–73. A latin szöveg fordítása: PRÖHLE 1983, 25–73. o.

(szeretet által) alá van vetve mindennek.²⁰ A német változat hatása Magyarországon már 1523-ban kimutatható,²¹ Dévai persze, ha ismerte a művet, a latin példányt forgatta.²²

Még nagyobb jelentőséget ad Dévai szabadságfelfogásának az a mód, ahogyan a törvény és az evangélium viszonyáról, megkülönböztetéséről tanít, amely közismerten az egyik alappillére a reformátori gondolkodásnak. Mind Révész Imre, mind Sólyom Jenő felhívta rá a figyelmet, hogy Dévai nem vallja a törvény úgynevezett harmadik hasznát (*tertius usus legis*), azaz szerepét az újjászületettek, a megigazultak életében, sőt Sólyom azt valószínűsíti, hogy Dévai nem egyszerűen nem ismeri, hanem tudatosan mellőzi ezt a nézetet, amely többek között Melanchthonra és Kálvinra jellemző.²³

Tény, hogy Luther és Melanchthon különbözően tanítottak a törvény hasznának a problémájáról. Ifj. Révész Imre már 1915-ben felfigyelt rá, hogy Dévai Mátyás ezen a téren nem Melanchthont követte, jóllehet ő volt Dévai meghatározó mestere. Révész annakidején – nagyon helyesen – a kérdést Luther, illetve Melanchthon teológiájának teljes összefüggésében vizsgálta.²⁴ Amikor Révész felismerte, hogy Dévai ebben a tekintetben nem a *praeceptorra* hallgatott, még nem tudta, hogy a második antinomista-ellenes disputáció (1538. január 12.) tézisei miatt Luther azt a látszatot keltheti, mintha átvette volna Melanchthontól a háromszoros *usus* tanítását.²⁵ Mióta azonban kétség merült fel a tézisek eredetiségével kapcsolatban, s újra kirobbant a vita a törvény hasznáról,²⁶ Dévai erről szóló tanítása ismét a kutatás középpontjába került.

²⁰ Vö. WA 7,49; PRÖHLE 1983, 33. o. Vö. EBELING 1997, 161–163. o.; HAMM 1983.

²¹ CSEPREGI 2003, 291–294. o.

²² *Expositio examinis* fol. r4v [136. o.]: „Primum inficiari non potui, quanquam ex eorum predicationibus, cum Germanice nesciam, dixerim nihil profecisse.”

²³ SÓLYOM 1956a, 442–449. o. Uó 1961, 178–188. o. = Uó 2004, 85–93., 175–183. o.

²⁴ RÉVÉSZ 1915, 23–24., 160–162. o.

²⁵ WA 39/1,347–350.

²⁶ PINOMAA 1940; BRING 1943, 43–97. o.; JOEST 1961.

1537 első felét Dévai Wittenbergben töltötte, s ősszel Krakkón keresztül utazott haza. Valószínűleg ekkor itt adta ki magyar kátéját, amelyben a törvény háromszoros hasznát tanítja, mégis anélkül, hogy a Melanchthon felfogása szerinti *tertius usus* megtalálható volna benne. Egyrészt hármas felosztást alkalmaz, másrészt a melanchthoni *tertius usust* említés nélkül hagyja.²⁷ Kizárt, hogy Wittenbergben nem ismerte volna meg Melanchthon *triplex usus legis* tanítását (ahogy az a *Loci communes* 1535-ös kiadásában olvasható),²⁸ s az is valószínűtlen, hogy került volna a *tertius usust*, ha tudta volna, hogy már Luther is ezt tanítja. Ez alátámasztja Werner Elert véleményét, hogy a *Weimaranában* kiadott utolsó tézisek hamisítványok.²⁹ Dévai *triplex usus legis* tanítása annál érdekesebb, hogy már 1531-ben egy bizonyos *triplex utilitas legist* tanított. Ekkor közzétett írása, az 52 tétel miatt ugyanis vitába keveredett a ferences Szegedi Gergellyel, aki többek között épp emiatt bírálta 1535-ben. Erre válaszolt Dévai 1537-ben Nürnbergben kiadott elleniratában, és megvédte benne reformátori tanítását. A ferences – vagy ahogy Dévai maga sugallja, az irat javítgatója és kiadója, korábbi ellenfele, Johannes Fabri bécsi püspök³⁰ – hiányolta nála a törvény negyedik hasznát. Dévai erre válaszában késznek mutatkozott a törvény négy hasznáról beszélni, de a vitairatában alkalmazott négyes felosztás nem tartalmaz többet, mint a törvény első két hasznáról szóló lutheri tanítás.³¹ A kontroverzia teológiai előtörténetének kutatásakor Sólyom Jenőnek sikerült Alexander Halensisnél

²⁷ DÉVAI 1897, 10–12., 19. o.

²⁸ MStA 2/1,321–326.

²⁹ ELERT 1948a, 168–170. o.; ELERT 1948b, 161–165. o.

³⁰ Dévai keltezetlen ajánlása Bácsi Ferenchez: *Apologia* fol. h4r [63]; ETE 3,71.

³¹ *Apologia* fol. k1r [73]: *Propositio septima*: „Usus seu officium legis triplex, ostendit naturae immundiciem, coercet carnem, ne pro sua libidine vivat, dirigit ad Christum.” *Condemnatio censurae*: „Poteram quatuor legis officia seu usus dixisse, duos ad spiritum sive ad internum hominem pertinentes [...]. Tertius et quartus politicus [...]”

egy jól felépített *triplex utilitas legis* tanítást találnia. Súlyom feltételezte, hogy a ferences vitapartner azért ebbe a pontba akaszzkodott bele, mert a ferences teológián belül ismert volt számára Alexander Halensis álláspontja.³²

A Dévainál olvasható hármás felosztásnak (amely valójában a törvény kettős funkcióját írja le) akad másik párhuzama, lehetséges forrása, mégpedig Luther 1522-es posztillájában: itt Luther szintén *triplex usus*ról szól, de a három kifejtett pont csupán két jól elkülöníthető funkciót, az úgynevezett civil és a többféle névvel is illetett pedagógiai területet érinti.³³ Ezt a lehetséges összefüggést izgalmassá teszi egy Dévai környezetéből származó adat: közvetlenül Bebek Imre budai nősülése után a prépost titkára, Simontornyai Gergely Luthernek egy közelebből meg nem határozott posztilláját ajánlja valakinek olvasásra. Minden bizonnyal a Martin Bucer által 1525-ben készített latin fordításról lehetett szó, amelynek olvasói között így Dévait is joggal feltételezhetjük.³⁴

Közös vonás Dévai latin vitairatában és magyar katechéjában, bármilyen formális felosztást és terminológiát alkalmaz is, hogy a törvény nála nem terjeszkedik túl a két klasszikus *usson*, a *politicuson*, azaz a jog profán alkalmazásán, és a *theologicus, elenchiticus, paedagogicuson*, azaz a vádló, töredelemre, bűnbánatra indító, Krisztushoz vezérlő funkción. Márpedig a korlátok közé szorított, a Krisztus áldozata révén immáron végleg betöltött, meghaladott törvény az evangéliumnak, a csupán szeretetből megszabolázandó szabadságnak hagy tágabb teret.

Nem csoda, hogy majd a 17. nagyváradi tézis (1544) a törvény használatának kettős, hármás vagy négyes felosztása helyett már a keresztény szabadság rétegeinek a struktúráját vázolja föl: szabadság (Krisztusban) a bűntől és a haláltól, szabadság (Krisztus által) az élet viszontagságaitól, szabadság a mózesi törvénytől, végül pedig szabad-

³² SÓLYOM 1961, 186. o. = SÓLYOM 2004, 92. o.

³³ WA 10/I,1,457. Újévi prédikáció Gal 3,23–29-ről.

³⁴ ETE 2,312. LUTHER 1525. (A teljes *Kirchenpostille* fordítása 1527-ig összesen öt kötetben jelent meg Martin Bucer előszavával.)

ság az emberi hagyományoktól.³⁵ Ennek a rendszernek a közvetlen forrása Melanchthon *Locijának* 1543-as bővített kiadásában fedezhető fel.³⁶ Dévai szempontjából azonban nem az az izgalmas kérdés, hogy megfordult-e kezében ez az új kiadvány, vagy esetleg 1541–1543-as wittenbergi tartózkodása idején szóban értesült-e Melanchthon ezen ötletéről, hanem az, hogy rá jellemző önállósággal és eklekticizmussal következetesen mellőzi az ugyanazon Melanchthon ugyanazon *Locijában* kifejtett *tertius usus legis* tant, ugyanakkor egy az egyben azonnal átveszi tőle a *quattuor gradus libertatis* elméletet.

A fenti kiindulópont, kötöttség és szabadság egymáshoz való viszonyának ilyen felfogása következetesen tükröződik a keresztény élet és istentisztelet egyes részletkérdéseiről, a papok házasságáról, a böjtről, a gyónásról, a miséről, az oltáriszentség két színéről és imádásáról, az ünnepekről szóló tanításban.

a) Dévai fennmaradt irataiban szembeszökő hiányként mutatkozik a papok házasságának témája, erre vonatkozó véleményére ezért csak Bebek Imre fent idézett szavaiból következtethetünk, amennyiben megalapozott az a feltételezés, hogy Dévai tanítása áll a prépost nősülési szándéka mögött. E feltűnő hiánnyal összefügghet az az életrajzi megfigyelés (pontosabban: ugyancsak adathiány), hogy Dévait soha nem vádolták a papi nőtlenség megszegésével, nincs tudomásunk róla, kötött-e valaha házasságot.

b) A böjtről sem találunk aprólékos okfejtést. A *Rudimenta salutis* című tételsor 45., 47. és 49. darabja szélesebb összefüggésbe igyekszik állítani a böjtölés gyakorlatát: itt a gyengék megbotránkoztatásáról, az isteni és az emberi előírások egymással való szembeállításáról, illetve az üdvösségre nézve közömbös dolgokban követendő rend viszonylagos érvényéről esik szó. Ezeket az elvi problé-

³⁵ „Libertas christiana quattuor habet species...”: BUCSAY–CSEPREGI 2006a, 437. o. Vö. BUCSAY–CSEPREGI 2006b, 446. o.

³⁶ MStA II/2,762–780; SUDA 1999, 260–261. o.

mákat csupán illusztrálja a testi böjt, az ételek megkülönböztetésének az emlegetése.³⁷ A bécsi kihallgatáson adott válaszok is inkább a gyengék megbotránkoztatásának a tilalmára helyezik a hangsúlyt.³⁸

Dévainak az az általános igyekezete, hogy Pál apostol intését (1Kor 8,8–13) és a wittenbergi gyakorlatot figyelembe véve tekintettel legyen a hitben erőtleneke, és ne botránkoztatssa meg őket,³⁹ továbbá, hogy lehetőség szerint fenntartsa a hagyományos rendet (*propter servandum ordinem*),⁴⁰ teljesen valószínűtlenné teszi azt az egyébként is gyenge lábakon álló hipotézist, amely az 1544-es brasói képprombolást Dévai állítólagos jelenlétével próbálja magyarázni.⁴¹

Érdekes továbbá a böjt spiritualizálására való törekvés (45. tétel): Dévai (akárcsak mestere, Luther) előszere-tettel alkalmazza az ellentétpárokban történő distinkciókat: testi (böjt) – szellemi (böjt), külső, emberek előtti (megigazulás) – belső, Isten előtti (megigazulás), hitbéli (gyónás) – szeretetbéli (gyónás) stb.⁴² A böjt spirituális értelme Dévai szemében általánosabb, magasabb, egyben a Szentírásból jobban dokumentálható, mint a testi önmegtartóztatás: ez a bűnöktől való elfordulás.

c) A gyónást ugyanilyen kettős szembeállításokban tárgyalja a 35. és 40. tételben Dévai, mint a böjtöt: gyónás (mint a bűnös lét megvallása) hitben Isten előtt – és

³⁷ *Apologia* fol. p4r–q2r [119–124. o.].

³⁸ *Expositio examinis* fol. s4v [144. o.]; ETE 2,267.

³⁹ *Expositio examinis* (az oltáriszentség két színéről, a böjtről) fol. s4v [144], vö. ETE 2,267 (a böjtről: „fateur se praedicasse libertatem, sed non abusum propter infirmos”).

⁴⁰ *Expositio examinis* (az egyházi hivatalról) fol. slv–s2r [138–139. o.], (az ünnepekről) fol. s4v [144. o.], vö. ETE 2,267 (az egyházi hivatalról). Vö. *Apologia* prop. 49. fol. q2r [124. o.]: „ut secundum ordinem fiant omnia”.

⁴¹ ETE 4,324–325, 351; SCHULLERUS 1923–1928 = AVSL 41 (1923–1928), 414. o.; REINERTH 1956, 46–47. o.; ZIMMERMANN 1998, 20. o.

⁴² *Disputatio* fol. h2r [59. o.]; *Apologia* fol. m3r [93. o.]; SÓLYOM 1956b, 42–43. o. = SÓLYOM 2004, 183–185. o.; EBELING 1997, 16. o.

gyónás (a kölcsönös megbocsátás érdekében) szeretetben az emberek előtt.⁴³ Egy másik vissza-visszatérő megkülönböztetés: a szóban forgó vallásos gyakorlat (itt a gyónás) dicséretes, hasznos voltának elismerése (mint „tanítás, tanács és vigasztalás”), de a hozzá kapcsolódó visszaélések, babonás szokások (mint a klerikusok előtti fülbegyónás kényszere vagy a vétkek aprólékos felsorolására való törekvés) elítélése.⁴⁴

d) Az ünnepek megszentelésének kérdését elsőnek a 46. tétel veti fel. Az ünnepeket mint az istentisztelet rendelt idejét jónak tartja Dévai, csak számukat sokallja (azaz a hétközi ünnepeket, főleg a szentek napjait ritkítaná), továbbá a velük kapcsolatos hivalkodásokat és zszibvásárokat ellenzi.⁴⁵

Az anyanyelvi szertartás nem tűnik Dévai számára részletes tárgyalást igénylő kérdésnek. Annak ellenére, hogy már a *Disputatio* ismeretlen ajánlója szükségesnek tartotta megjegyezni (amit későbbi forrásaink, Christian Schesaeus, Bornemisza Péter, Skaricza Máté, Telegdi Miklós, Severin Sculteti stb. is hangsúlyoznak), hogy Dévai anyanyelvén hirdette Kassán és másutt az evangéliumot,⁴⁶ csupán az *Expositio examinis* egyik pontjában találunk egy rövid utalást: „Hogy köznyelven misézzenek. Válasz: az apostol a nyelveken szólást az egyházban bolondságnak mondja, 1Kor 14.”⁴⁷ Fontos leszögezni, hogy ez nem az anyanyelvi prédikáció követelése, ami Dévai korában evidenciának számított, hanem az anyanyelvi misézése. Párhuzamként használható e kérdéshez az ezt megelőző pont a zsolozsmázásról: „ezt a szócséplést [*battalogiam*,

⁴³ *Expositio examinis* fol. s4r–v [143–144. o.]; *Apologia* fol. o4v–p1r [112–113. o.]; DÉVAI 1897, 109. o.

⁴⁴ Uo. és *Apologia* fol. p3r–v [117–118. o.].

⁴⁵ *Expositio examinis* fol. s4v.t1r [144–145. o.]; ETE 2,267; *Apologia* fol. p4v–q1r [120k]; DÉVAI 1897, 36–42. o.

⁴⁶ *Disputatio* fol. a2r [3. o.]; ETE 3,216.

⁴⁷ *Expositio examinis* fol. [t1r = 145. o.]. A bécsi jegyzőkönyvben nincs megfelelője.

vö. Mt 6,7], mely sem az olvasóknak, sem a hallgatónak nem használ semmit, elvetem, mivel léleknek és testnek gyötrése [*quae est conscientiae et corporum carnificina*].⁴⁸ Logikus következménye ennek az állásfoglalásnak az anyanyelvi káté megjelentetése, benne a három (!) szentségi szertartás tömör ismertetésével.

e) Viszonylag keveset tudunk arról az időszakról, amikor Dévai 1540-ben átmenetileg Perényi Péter pártfogása alatt működött Felső-Magyarországon. Mindössze összekülönbözésük oka maradt fenn Dévai változatában, s ezt az információt is Stöckel Lénárd örököltette meg: „a körülhordozott vagy a szentségtartóba zárt kenyér nem szentség. Ő [Perényi] szentségnek tartja, és a szentség érvényességének feltételeit nem fogadja el.”⁴⁹ Itt nem a (valószínűleg a hagyományos vallási gyakorlathoz jobban ragaszkodó) patrónus nézetei érdekesekek,⁵⁰ hanem az, hogy a kérdés kardinálisnak, azaz elég súlyosnak minősült Dévai szemében ahhoz, hogy a pártfogójával való szakításának, eltávolozásának okaként szerepeltesse.

Nem hiszem, hogy a transzszubsztanciáció tanának vagy a reálprezencia felfogásának változatai közt kellene kereshetnünk e nézeteltérés értelmezésekor, mint ifj. Révész Imre tette;⁵¹ ebben az összekülönbözésben is gyakorlati, mozgósító erejű szempontok, érdekek ütközhetnek. A *turbas* szó használata meg a summázás módja érzékelteti ugyanis velünk, hogy a valódi történet ennél az elvi vitánál valamivel drámaibban zajlott és összetettebb volt. Ennek

⁴⁸ *Expositio examinis* fol. [t1r = 145. o.]; ETE 2,267.

⁴⁹ „Idemque ad me scripsit ipse Deuai his verbis: Turbas et causas discessus mei a priore principe meo, tenere te credo. Summa controversiae, Panis circumlatus, aut in cancellos inclusus, sacramentum non est. Ille pro sacramento habet, conditiones ad integritatem sacramenti pertinentes non admittit. Habet igitur Magn. vestra ex ipsius Deuai verbis, quare inter eum et dominum Pereni discessio facta est.” Stöckel Lénárd Révay Ferencnek. Bártfa, 1540. 7. 23. ETE 3,466–467. ŠKOVIERA 1975–1976, 301–302. o.

⁵⁰ ZOVÁNYI 1910, 51–54. o.

⁵¹ RÉVÉSZ 1915, 174–176. o.

hipotetikus rekonstruálása helyett elegendő azonban annak leszögezése, hogy Dévai Stöckellel szemben kielégítőnek érezte a fent idézett magyarázatot, azaz a körmeneteken imádott és a tabernákulumban őrzött szentség megítélése számára nem volt az üdvösségre nézve közömbös dolog, amelyben a botrány kerülése és a fennálló rend megőrzése lehetett volna a követendő szempont.

Dévai úrvacsora-felfogásának értékelésére itt nem keríték sort, ebben a gondolatmenetben – a kontraszt kedvéért – csak arra utalok, hogy az oltáriszentség két szín alatt történő vételét Dévai 1533-ban ugyan szükségesnek és krisztusi rendelésnek vallotta, mégis a hitben gyengék igényeinek a figyelembevételét tartotta fontosnak hangsúlyozni.⁵² A mise áldozat jellegét sem alapjában tagadja kátéjában, hanem a szokásos különbségtétellel állítja szembe az engesztelő áldozatot a hálaáldozattal, Krisztus egyszeri, megismételhetetlen, üdvösségszerző áldozatát a misében történő hálaadással.⁵³ Dévai a talán hírből ismert 1536-os *Wittenbergi konkordia* útmutatását követve⁵⁴ üzen hadat az oltáriszentség *extra usum* tiszteletének mint nyilvánvaló abúzusnak, s ezt az engesztelhetetlen hozzáállást tükrözi a 23. nagyváradi tézis (1544): a Krisztustól rendelt úzuson kívüli gyakorlat, egyszerűen és nyíltan mondjuk, bálványimádás és hamis istentisztelet, melyet az igaz evangélium hirdetői tiltani és lerontani kötelesek.⁵⁵

⁵² *Expositio examinis* fol. s4v [144. o.]; ETE 2,266.

⁵³ *Disputatio* fol. g4v [56. o.]; *Expositio examinis* fol. s3r-v [141–142. o.]; ETE 2,266; DÉVAI 1897, 96–98., 104–105. o.

⁵⁴ „Nam extra usum, cum asservatur in pixide aut ostenditur in processionibus, ut fit a papistis, sentiunt non adesse corpus Christi.” CR 3,75–76; WA.B 12,209–210. Vö. NEUSER 2006, 86. o.

⁵⁵ „Extra hunc usum cum secluduntur panis et vinum, vel cum circumgestantur, non sunt dignanda vel sacramenti vocabulo, sed simpliciter et aperte extra praedictum verum usum dicimus esse idolum idolatriam et falsum cultum Dei.” BUCSAY–CSEPREGI 2006a, 438. o.

1526 őszén Gosztonyi János erdélyi püspök eretneknyomozást rendelt el Stoltz György vajdahunyadi várnagy ellen.⁵⁶ Jóllehet a vizsgálat a vádakat megalapozottnak találta, Brandenburi György őrgróf nem váltotta le várnagyát, hanem meghagyta tisztségében annak haláláig (1530), vállalva még az egyházi átok veszélyét is. Nézzük részleteiben e nem mindennapi történetet!

1526. szeptember 24-én a gyulafehérvári püspök felszólította egyházmegyéjének három plébánosát (köztük Imre hunyadi plébánost), hogy kezdjenek vizsgálatot az újonnan érkezett vajdahunyadi várnagy „lutheránus” tévelygéseiről. Gosztonyi János 12 kérdést sorol fel az ügyben eljárók számára.⁵⁷ A három plébános október 13-án teszi meg részletes jelentését a püspöknek az eretnek Stoltz György életmódjáról, erkölceiről és nézeteiről.⁵⁸ A delikvenst ismerő klerikusok (köztük Imre hunyadi plébános és István hunyadvári káplán) hallották, hogy Stoltz Antikrisztusnak nevezte a pápát, tagadta, hogy az áldozópapok képesek Krisztus testévé változtatni az oltáriszentséget, mivel paráznák, s hirdette a papok nőülését. Továbbá szóban és tetteleg törte meg a böjtöt, együtt evett húst a románokkal, és dicsérte vallásukat (*sectam valachalem*), megkérdőjelezte a gyónás gyakorlatának szentírási megalapozottságát, azt állította, hogy mindenki pap, ezért keresztelhet, feleslegesnek nevezte az egyházat s a kézzel épített templomot. Keresztelő Szent János ünnepén eltaszította a felé nyújtott keresztet, s nevetett, mikor mások megcsókolták. A szenteket embereknek, latroknak hirdette, ereklyéiket ócskaságoknak. Szent Gergely pápa képét részegségében fejszével verte szét. Hasonlóan gyalázta a Szent Szűz ünnepeit. Kinevette a búcsút, az egyházi

⁵⁶ ETE 1,283–288; ZOVÁNYI 1922, 83–84. o.

⁵⁷ ETE 1,284–285.

⁵⁸ ETE 1,285–288.

átkot, a szenteltvizet, a halotti misét, a reggeli és esti Ave Mariát, tagadta a purgatóriumot, s azt állította, hogy Isten Fián kívül senki sem mehet a mennybe. A papok fenti vallomását megerősítette Szentimrei András deák s a vár többi tisztje is. Ők azt is hallották, hogy Stoltz számon kérte Kapisztrán Szent Jánoson és a magyar szenteken, valamint a bátai csodatévő szent véren,⁵⁹ hogy átengedték Budát s az országot a töröknek. A vizsgálat lefolytatói végül kérték a püspököt, tartsa titokban kilétüket, mert közülük ketten is, a hunyadi plébános és a hunyadi várkáplán Stoltz patrónusi joghatósága alatt állnak, aki kegyuruk, Brandenburi György képviselője.

A Stoltz Györgynek felrótt nézetek és Dévai cikkei között, de még inkább a Dévait illető inkvizítori vádak között jelentős átfedés fedezhető föl, ez önmagában azonban nem lett volna elegendő alap az erdélyi eretneknyomozás iménti felidézésére. A lényeges kapcsolópontot, közös platformot az a magatartásuk képezi, ahogyan az ország politikai, katonai helyzetére, krízisére teológiailag reagálnak: a védőszentek, ereklyék, szent királyok, törökverő patrónusok, sőt maga a Patróna is kudarcot vallottak, méltatlannak bizonyultak a beléjük vetett bizalomra, a rájuk alapozott állami ideológia és szimbolikus reprezentáció megingott. A vallomásokból ítélve azonban a hunyadi várnagy megragad a gondolatmenetnek ezen a pontján, legfeljebb a szarkazmus és a gorombaság ötvözésében igyekszik további lehetőségeket kimeríteni.⁶⁰

Dévai viszont ugyanerről a kiindulóponttól eljut a pokol,

⁵⁹ A bátai bencés apátság Szent Vér ereklyéje. 1415-ben észlelik a vért az oltáriszentségen, IV. Jenő 1434-ben kanonizálja a búcsújáró helyet, a Hunyadiak az 1441-es bátaszéki győzelem után különösen tisztelik, II. Lajos is meglátogatja a mohácsi csata előtt, a törökök elől Pannonhalmára menekítik. Lásd CSALOG–DERCSÉNYI 1940.

⁶⁰ Ubi sunt illi latrones: Sanctus Johannes Elemosinarius ac Johannes Capistranus et ceteri Sancti de Hungaria? si sancti sunt, quare non defendunt nunc Budam et Hungariam a turcis? et ubi est in Batha sanguis sanctus? quare permisit ille Kabala Werh comburrere [!] et desolare locum suum et Hungariam, si est sanctus? ETE 1,287. Vö. Ács 2006, 21. o.

a purgatórium és a *limbus* tagadásáig, a szentek alvásáról szóló elméletéig, egy új Mária-képig s a szentekkel kialakítható újfajta közösségvállalásig. Súlyom Jenő alighanem jól becsülte föl Dévai híres-hírhedt alváselméletének szellemi hátterét és társadalmi hatását a Mohács utáni krízis közérzetében és gondolatvilágában, jóllehet magának az elméletnek nem szentelt akkora érdeklődést, mint más teológiai témáknak.⁶¹ Ez a viszonylagos érdektelenség annál meglepőbb, hogy Dévai *expressis verbis* megfogalmazza, milyen politikai posztulátumokkal járnak krisztológiai fejtegetései: „A barátok szentori hangon hirdetik, hogy István, a magyarok első királya Szűz Máriának ajánlotta föl az országot. Ezért őt még a pénzérme verete is az ország Patrónájaként viseli. De ha így van, akkor állítom, hogy a királynak fogalma sem volt a hit természetéről és jellegéről, ti. hogy az egyedül Istenhez folyamodik, és egyedül Krisztusra szegezi tekintetét, fittyet hányva a szentekre és a Szent Szűzre, akiknek a tiszteletéről alább szólok.”⁶²

Ács Pál friss Dévai-tanulmányának egyértelmű érdeme, hogy igyekszik annyira komolyan venni Dévai invenciózus gondolatait, mint korábban senki más, és az eddig figyelembe vettnél jóval tágabb eszmetörténeti keretben, a *psychopannychia* évezredes keresztény tradíciójának kontextusában értelmezi őket. Ugyanakkor azzal a komoly módszertani nehézséggel kell megküzdenie, hogy maga Dévai is elismeri: első – a vitát kirobbantó, számunkra azonban elveszett – rögtönzészserű, sebtében papírra vetett iratában hevenyészve, kissé hozzávetőlegesen fogalmazott, továbbá az ezután történt idegen átszerkesztés(ek), kiegészítés(ek) miatt nem is vállalhat teljes felelősséget a neve alatt közkézen forgó traktátus tartalmáért.⁶³ Mind-egy, hogy e mentegetőzés valós vagy topikus, a töpren-géssel töltött hosszú börtönévek vagy a tulajdon bőrén

⁶¹ SÓLYOM 1996, 120–121. o. Vö. ÁCS 2006, 21–22. o.

⁶² *Disputatio* fol. b4r [15. o.]; ÁCS 2006, 22. o. a főszövegben id. Révész Imre finom parafrázisát idézi: RÉVÉSZ 1863, 78. o.

⁶³ *Disputatio* fol. a3r [5. o.]; ETE 3,31.

megtapasztalt fájdalmas retorziók érlelték meg benne az átértékelést: a vitatott nézetektől való elhatárolódás, távolságtartás nyilvánvaló. Gondolatainak óvatosabb kifejtésére az is indíthatta a szerzőt, hogy időközben maga is felismerte azt, ami kritikusaiknak elsöre beugrott: hogy az anabaptisták nézeteihez megtevesztésig hasonló elképzeléseket hirdet. Az 1535-ös münsteri katasztrófa után viszont ilyesmivel sem Németországban, sem Magyarországon nem lehetett viccelni. Az anabaptizmus gyanújának árnyéka nemcsak a lutheránus Martin Chemnitz későbbi, klasszikussá váló ítéletében fogalmazódik meg,⁶⁴ hanem ezt sejtethetjük az iratot sajtó alá bocsátó nürnbergi Veit Dietrich átmeneti bizonytalankodása mögött is.⁶⁵

A Dévai-féle *psychopannychia* részletes ismertetésétől a klasszikus tézisen túl: *sancti mortui vivunt quidem Deo, sed nobis mortui sunt* – Ács Pál könnyen hozzáférhető dolgozatának hála – itt eltekinthetünk,⁶⁶ nézzük inkább, milyen pozitív tanítás következik a hagyományos hierarchikus kozmológia tagadásából. Milyen új érdemeket tulajdonít Dévai a glóriájuktól megfosztott elhunytaknak, s ezután kihez folyamodhat szerinte segítségért a szentek gyámsága, oltalma alól kilépő keresztény, aki immár a bizalomnak szikrájával sem fordulhat az alvókhoz hasonlóan vak, süket és magatehetetlen lelkekhez?⁶⁷

a) A kiindulópont az embereknek (így a szenteknek is)

⁶⁴ CHEMNITIUS 1861, 659. o.: „Fuit nostris temporibus quidam Matthias Dewayus Ungarus, qui sparsit opinionem, animas piorum post separationem a corpore, usque ad resurrectionem carnis dormire sine sensu et intellectu. Hoc paradoxon arripuerunt Anabaptistae, sed opinio ista publice reprobata est a nostris, et Apologia Confessionis Augustanae concedit: Sanctos in coelis in genere orare pro Ecclesia. Credimus igitur et confitemur, corpora piorum defunctorum, dormire in pulvere, in spe resurrectionis: Animas vero esse et vivere apud Christum.”

⁶⁵ ETE 3,109.

⁶⁶ A témára vonatkozó legfontosabb helyek: *Expositio examinis* fol. s3r–v [141–142. o.]; *Disputatio* fol. b1r–b2r [9–11. o.]; *Apologia* prop. 51–52., fol. q3r [125. o.]; DÉVAI 1897, 67–69. o.

⁶⁷ *Disputatio* fol. b2v [12. o.]. Vö. DÉVAI 1897, 77. o.: „Azért egy mákszemet se bízunk se Bódogasszonba, se egyéb szentekbe.”

egyetemes bűnössége, egyben kegyelemre szorult állapota. „Minden szent bűnös volt és bűnös. Képtelenség, hogy bűnös bűnösben bízzék, mind Krisztusra szorulnak, kinek kegyelme nélkül soha senki nem üdvözülhetett.”⁶⁸ Ezt a tételt a szokásos szembeállítás, ez esetben a *natura* – *gratia* ellentétpár finomítja: a szentek természettől fogva bűnösök voltak, de Krisztusban bízva kegyelemből megmenekültek, ebben nyújtanak számunkra követendő példát: ha hiszünk, mi is megtartatunk.⁶⁹ A közbenjárókból tehát példaképek lesznek. Nem feltétlenül erkölcsi példaképek, hisz az apostolok botlásairól a Szentírás is megemlékezik, hanem a hit példái. Még durvábban fosztja meg Dévai előjogaiktól a kanonizált szenteket, az ereklyetisztelettel kapcsolatban kajánul idézi a szállóigét: sokaknak tisztelik csontjait a földön, akiknek lelke a pokolban van.⁷⁰

b) Ez alól a felfogás alól az Istenszülő maga sem kivétel, nem mentes az eredendő bűn átkától, nem saját érdeméből üdvözülhetett, hanem idegen érdemnek köszönhetően (*alieno merito*), azaz azért, hogy hittelt fogadta Krisztus váltságát. A bűnös Boldogasszony figurájához ezután egy meglepően pozitív és elismerő Mária-jellemzés kapcsolódik: ami a tényleges vétkeket illeti, ha valaki a szentek közül, akkor Mária mentes a leginkább ezektől, és így tettei és tulajdonságai révén (amelyek nem játszanak ugyan szerepet a megigazulásban) ő a valaha volt szentek legkiválóbbika, méltó a megigazító hitre.⁷¹ Nemcsak az itt alkalmazott hamartológia és krisztológia lutheri eredete egyértelmű, hanem ennek a Mária-értelmezésnek a párhuzamát is megtalálni két korai Luther-műben, a *Magnificat-*

⁶⁸ *Disputatio* fol. g1r [49. o.].

⁶⁹ *Apologia* prop. 24. fol. n2r-3r [99–101. o.]. Vö. DÉVAI 1897, 77–79. o.

⁷⁰ *Expositio examinis* fol. s2r [139. o.].

⁷¹ *Expositio examinis* fol. s2v [140. o.]; ETE 2,266: A bécsi jegyzőkönyv megfogalmazásában: az eredendő bűn tekintetében hasonlít Mária a többi asszonyhoz, a tényleges vétkek tekintetében viszont különbözik tőlük. A pozitív Mária-képből tehát nem következik automatikusan pozitív nőkép.

magyarázatban⁷² és *A keresztény ember szabadságában* – az utóbbi ismerete, fentebb láttuk, feltételezhető Dévainál. Itt Mária a hit példaképei között szerepel, aki tisztulásakor önként vállalt közösséget a többi asszonnyal.⁷³

c) Világos, hogy a mennyben Krisztus az egyetlen pártfogó, közbenjáró, de a földön sincs senki teljesen magára maradván, önmagára utalva: itt kölcsönösen könyörögnek egymásért a keresztények.⁷⁴ A láthatatlan szószólók helyett láthatókra tettek szert, a holt csontok (mint üdvösségszerző ereklyék) helyett élő oldalbordákra (vö. Gen 2,22) és testvérekre; ezekre költsék inkább javaikat!⁷⁵ Krisztusban nincs sem kisebb, sem nagyobb, sem kliens, sem patrónus, sem adós, sem hitelező, senki sincs közelebb a tűzhöz vagy éppen a peremre szorulva. Ahogy most egyenlők hitben, úgy lesznek egyenlők dicsőségben.⁷⁶ A segítségnyújtás, a felelősségvállalás kölcsönös, erre épül egy új közösségtudat és a „nem vagyunk magunkban” bizodalma, ami mint mozgósító erejű ideológia, versenyképesnek mutatkozik a krízisét élő hagyományos Patrona Hungariae-tannal és bátai szentvér-kultusszal. A majdani Hódoltságból érkező és Európa-szerte lelkesedéssel olvasott beszámolók is ezt a szellemet lehelik, s ezen az alapon fogalmazódnak meg a jellegzetesen végvári világképet tükröző teológiai rendszerek a 16. század második felében.⁷⁷

FÉRFIAK, NŐK, GYERMEKEK EGYETLEN PAPI RENDBEN

„Hogy nők prédikáljanak vagy szentségeket szolgáltatásnak ki, a reformátoroknál szóba sem jött” – él a kategorikus fogalmazással Ingetraut Ludolphy a *Theologische*

⁷² WA 7,(538)544–604 (1521).

⁷³ WA 7,66–67; PRÖHLE 1983, 62. o.

⁷⁴ *Expositio examinis* fol. s3r [141. o.]. Vö. ETE 2,264, 266.

⁷⁵ *Expositio examinis* fol. s2r [139. o.].

⁷⁶ *Disputatio* fol. e4v [40. o.].

⁷⁷ SAE 3,891–928; ÓZE 1999, 26–34. o.; ÓZE 2006.

Realenzyklopädie cikkében, hogy aztán néhány különleges kivételt fűzzön a tételhez (például apácák gyóntatása, bábák által végrehajtott szükségkeresztesség).⁷⁸ Dévai Máttyás természetesen nem forgathatta ezt a ma megkerülhetetlen kézikönyvet, de e tétel tartalma számára még sokszor megtapasztalt valóság lehetett, így nem tudható be tájékozatlanságának, hogy a reformáció fősodrától eltérően megengedi az asszonyoknak a prédikálást és a szentségek kiszolgáltatását, mi több: hasonlóan sarkos megfogalmazással, nem kizárólag a többször vitatott határesetekre célozva, s az sem mellékes, hogy minősített körülmények között szólal meg, *in statu confessionis*, Fabri püspök előtti nevezetes bécsi kihallgatásakor. A kihallgatás kettős hagyományozását figyelembe véve nyugodtan kizárható a lehetőség, hogy félreértésről, torzításról lenne szó a kihallgató oldalán, vagy éppen iróniáról, hüperboléről, esetleg más szokásos retorikai figuráról a kihallgatott oldalán e szokatlan állítások esetében. Dévai nyilvánvalóan komolyan gondolta válaszait: az asszonyok taníthatnak a maguk módján, és ha már egyszer prédikálhatnak, miért ne gyóntathatnának?!⁷⁹

A helyzet különös pikantériája, amivel Dévainak is tisztában kellett lennie, hogy Fabrit a kor közmondásosan nőgyűlölő teológusai között tartották számon. Szónoki kirohanásait is szerte emlegették, például amikor az 1530-as augsburgi birodalmi gyűlésen a császár hűgát gyalázta félreérthetetlen metaforákban,⁸⁰ de többek között az antik szerzők nőellenes sztereotípiáit felmelegítő nézeteit nyomtatásban is terjesztette. Első ilyen művére⁸¹ az újdonsült házasesember Justus Jonas ellenirattal reagált,⁸² s az ehhez

⁷⁸ LUDOLPHY 1983, 443. o.

⁷⁹ *Expositio examinis* fol. s1v–s2r, s4v [138 – 139., 144. o.]. Vö. ETE 2,265, 267.

⁸⁰ *Nuntiaturlberichte* 1968, 396. o.

⁸¹ *Joannis Fabri...* VD 16. F 217.

⁸² JONAS 1523. VD 16. J 871. Fol. C1r: „Creator ille et maiestas illa honorari vult, ut neque foemina contemnat masculum neque masculus

a válaszhoz előszót író Luthernél is több, a nőgyűlöletet kritizáló megjegyzéssel találkozunk elszórtan.⁸³ Fabri elvi pozíciója különösebben nem érdekes számunkra, bizonyára megvolt ennek a konkrét tapasztalati háttere, politikai célja; Jonas lelkes nőprogramja sem meglepő, ennek is megtalálni a párhuzamát egyéb írásaiban.⁸⁴ Nehezen tudjuk viszont a megfelelő skatulyába sorolni Dévai kijelentéseit, amelyek messze túlmennek Jonasnak a rajongásig derűs színekkel festett nőképén.

Magyarázatot adna Dévai magatartására, ha az anabaptistákéval rokon álláspontot tulajdonítanánk neki. A lélekaluvással kapcsolatban láttuk, ez az asszociáció (ha nem is egyenesen vád) valóban felmerült Dévai kritikusaiban. Noha soha senki nem sorolta komolyan Dévait és teológiáját az újrakeresztelők táborába, nem zárható ki, hogy ő kezdetben még gyanútlanul használt olyan fogalmakat és képzeteket, amelyek később mint tipikusan anabaptista ismertetőjegyek váltak szalonképtelenné akár tulajdon megítélésében (és ezért szakított velük, mint a *dormitio* képpel), akár mások szemében. Az újrakeresztelők mozgalma természetesen már Dévai wittenbergi tanul-

foeminam. Ex hoc opinor minime obscurum est, quam impiis plane et Satanicis blasphemias, ut pote, Mulier est necessarium malum, Muliere nihil peius, et id genus conviciis, Philosophi gentium et ethnici scriptores hunc sexum et hanc bonam creaturam dei, incesserint. Quorum testimoniis et horrendis blasphemias quam apte in re sacra et disputatione hic Theologica usus sis, mirum si adhuc non videas.” Fol. Elv: „Ecce hic Deus et dominus ille maiestatis, mulierem adfirmat fore creaturam bonam, et vocat adiutorium. Ad hoc ergo verbum dei merito confunditur et contremescit Satanas cum tota philosophorum cohorte. Hic semel obturantur ora omnium, quicunque has blasphemias horrendas in hunc sexum Tria sunt mala pessima, Ignis, aqua, foemina. Item, Mulier est necessarium malum, et id genus conviciorum portenta iactarunt. Revera enim bona creatura dei est mulier, revera pium et sanctum vitae genus coniugium. Si vero tibi Faber aus quibuscunque tandem carnalibus et incredulis aliter videtur, vicium in te est, non in coniugio.”

⁸³ WA 10/II,293; 12,(81)85–87, 233–234 (mind 1522–1523-ból). Vö. WA.B 3,128 (646. sz.).

⁸⁴ CSEPREGI 2004, 89., 153–156. o. (4., 28. sz.).

mányai idején közismert jelenség és számtalan vitairatban cáfolt teológiai rendszer volt mind Németországban, mind Magyarországon – az ellenük vívott harcban maga Fabri püspök is elévülhetetlen érdemeket szerzett –,⁸⁵ de Dévában talán csak idővel tudatosult, hogy ha a keresztség vagy a világi hatalom kérdésében nem is, viszont a *de anima* és *de femina* hitcikkekben hozzájuk hasonlóan gondolkodik.

Akárcsak a valdensek vagy a táboríták, az anabaptisták is teret biztosítottak nők egyházi szolgálatának, s ennek megfelelően sok nő szenvedett közülük vértanúságot.⁸⁶ 1539-ben a sziléziai Sagan főterén fejeztek le két újrakeresztelő nőt Henrik szász herceg külön parancsára. A kivégzés előtt szózatot intéztek jelenlévő hittestvéreikhez, hogy álljanak meg az igaz tanításban.⁸⁷ A Grete Mecenseffy által kiadott osztrák nyomozati aktákban is számos név szerint ismert anabaptista asszony bukkan fel.⁸⁸ Anabaptista női prédikátorok tevékenysége ellen Luther is szót emelt 1532-ben.⁸⁹

A wittenbergi vagy a helvét irányzatban azonban, mint az utóbbi adat is mutatja, más volt a helyzet. Jóllehet a legtöbb kézikönyvben vagy tanulmányban kísért a sztereotíp állítás, amelyet most Óze Sándor óvatos megfogalmazásában idézek: „a női emancipáció útját a reformáció is egyengette”,⁹⁰ a közelkép ennél kiábrándítóbb. A leegyszerűsítő megállapításoknak kétségkívül kedvez az a körülmény, hogy egyes rendkívül exponált, ugyanakkor elszigetelt adatok megerősíteni látszanak ezt az összképet: például néhány kivételes egyéniség (mint Katharina von Bora) vagy magas társadalmi állású személyiség (mint Argula von Grumbach, Elisabeth von Rochlitz, Elisabeth von Braunschweig, Perényiné Frangepán Katalin, Nádasdyne

⁸⁵ ROTHKEGEL 2004, 49–73. o.

⁸⁶ BAINTON 1995, 161–181. o.

⁸⁷ ROTHKEGEL 2003, 187. o.

⁸⁸ MECENSEFFY 1964–1972.

⁸⁹ WA 30/III,524.

⁹⁰ ÓZE 1991, 60. o.

Kanizsai Orsolya, Majláthné Nádasdy Anna) népszerűsége, elismertsége akár saját korában, akár az utókor ítéletében; vagy néhány elszórt kijelentés a reformátorok aprólékosan feldolgozott életművében (mint Luther értékelése Katharina Zell vagy Katharina von Sachsen képességeiről, helyzetfelmérése, elvárásai egyházpolitikai szerepükkel, történelmi küldetésükkel kapcsolatban).⁹¹ Ugyanúgy félrevezető lehet annak irodalomtörténeti felismerése, mennyire rokonszenves szerepet játszhatnak fiktív női szereplők a reformáció korának polemikus dialógusaiban és röpirataiban – ha ugyanakkor figyelmen kívül hagyjuk, hogy ugyanebben a műfajban a hasonlóan pozitív paraszti figura sem jelez elmozdulást az általános társadalomkép szempontjából.⁹²

A mai olvasó bizonyára szerencsés kivételnek tartja, hogy Rotterdami Erasmus nem osztotta humanista szerzőtársai általános nőellenességét (ebből Fabri és Jonas vitája ürügyén adtam ízelítőt), témába vágó műve, a *De vidua christiana* mégis zavaróan sablonos és unalmas olvasmány.⁹³ Noha a keresztény özvegy ideáljának hazai társadalomformáló hatásáról keveset állíthatunk, legfeljebb képzelődhetünk, annál nagyobb karriert futott be Magyarországon az 1516-ban megfogalmazott *Paraclesis* egy odavetettnek tűnő mondata: „Bárcsak minden asszony olvasná az evangéliumot, olvasná Pál leveleit!”⁹⁴ Közismert, hogy a *Novum Instrumentum*nak ezt az előszavát parafrázálják az úgynevezett erasmista magyar bibliafordítások Komjáti Benedektől Sylvester Jánosig. Az első magyar nyomtatott Biblia ajánlásában előadott akár fiktív, akár valós történet, amely szerint Komjáti úrnőjében, Perényi Gáborné Frangepán Katalinban leküzdhetetlen

⁹¹ WA.B 6,26–27; 8,569–570 (1777., 3366. sz.); LUDOLPHY 1967, 212–214. o.; BAINTON 1995, 56–83., 103–119., 134–160. o.

⁹² BALÁZS 1998, 186–193. o.

⁹³ Magyar fordítása: ERASMUS 2004. Vö. CHRIST-VON WEDEL 2003.

⁹⁴ „Optarim, ut omnes mulierculae legant euangelium, legant Paulinas epistolas.” ERASMUS 1967, 14. o.

kívánság ébredt Szent Pál leveleinek olvasására, félreértetlenül utal az erasmusi óhajra.⁹⁵

Bármennyire dicséretes, hogy a legtöbb magyar reformátor halhatatlan lelket tulajdonít a nőknek haláluk után, ez nem változtat azon, hogy életükben többnyire nem látnak mást bennük, mint a bűn inkarnációját. Nem mellékes körülmény az sem, hogy például Melius Juhász Péter szigorúan patriarchális nézetei anabaptista ellenféllel folytatott vitában fogalmazódtak meg. Számára az asszony már nem egyszerűen a bujaságnak, hanem a pápizmusnak és az eretnekségnek az emblémájává is lett.⁹⁶

A vizsgált probléma tekintetében az egyetemes papság teológiai programja a kulcsfogalom. Ezt a minden hívő egységes, hierarchia nélküli papi rendjére vonatkozó gondolatot Luther 1520-as nagy irataiban fejti ki, többek között a *De captivitate babylonica ecclesiae* és a Dévai feltételezhető olvasmányaként már fentebb idézett *De libertate christiana* címűben.⁹⁷ Az előbbiben ráadásul a reformátor a szerzetesek fogadalmával és a papok szent cselekményeivel többek között éppen a háziasszony és a szolgálólány mindennapi tevékenységét mint Isten szemében semmivel sem értéktelenebb szolgálatot állítja szembe.⁹⁸ Ugyanezt a teológiai álláspontot osztja Melanchthon 1521-es *Loci communes*,⁹⁹ amelynek alapos ismerete szintén kimutatható a magyar reformátornál.

Ahogy a népfelcségek elve elvezet a képviselői demokráciához, úgy alakul a wittenbergi reformátoroknál az igehirdetésről és a szentségek kiszolgáltatásáról vallott

⁹⁵ ZVARA 2003, 36–40. o.

⁹⁶ BARTON–MAKKAI 1987, 159., 216. o.; SAE 3,395; ŐZE 1991, 60–61. o.; NÉMETH 2005, 84. o.; ÁCS 2001, 188–191. o.

⁹⁷ WA 6,564–567; 7,56–58.

⁹⁸ WA 6,541; LM 2,190–191. Ezt a szemléletes példát megismétli 1529-ben a *Nagy káté* is: WA 30/1,153; BSLK 597–598; PRÖHLE 1983, 154–155. o., valamint egy 1533. január 19-én Jn 2,1–11 alapján elmondott prédikáció: WA 37,9–12; 52,112. E helyek összegyűjtéséért Reuss Andrásnak tartozom köszönettel.

⁹⁹ MStA II/1,156–157.

felfogás. Valamennyi keresztény megkapta Krisztustól a kulcsok hatalmát, a missziói parancsot (benne a keresztelezés feladatát) és a kenyér megtörésének hagyományát, de a jó rend kedvéért ezeket átruházzák elhívott, kiválasztott „szolgáikra”. Dogmatikailag valamennyien *sacerdosok*, de (protestáns) egyházi értelemben már csak az általuk megbízottak a *ministerek*. Lényeges különbség viszont a korábbi ordinációhoz tapadó képzetekkel szemben, hogy a prédikálás, a szentségi szertartások végzése többé már nem előjog, kiváltság, hanem kizárólag feladat, küldetés.

Ingetraut Ludolphy szemléletes példákön mutatja be, hogy maga az egyetemes papság programjának meghirdetője, Luther milyen korlátok között alkalmazta saját tételét, ugyanakkor olykor saját maga is feszegette ezeket a korlátokat. Luther számára a rend és a tisztesség követelménye jelentett gátat a program kiterjesztése, azaz a nők papi szolgálata előtt. Ha prédikálnának, az sértené a megszokás által szentesített közrendet és közerkölcsöt, botránkozást támasztana – ezzel ismét eljutottunk az evangéliumi szabadság szeretetből fakadó korlátjáiig, a hitben gyengéknek már ismert védelmezéséig. Az önmaga által kijelölt határok megsértésére, áthágására pedig mi más ösztönözné a reformátort, mint a szükség, mely törvényt bont? Ha nincs, aki prédikáljon, az asszonyok prédikálnak (hiszen szükséghelyzetben a kövek is kiáltanak, lásd Lk 19,40).¹⁰⁰ Hasonló, egyben az egyetemes papság tételével is összefüggő következtelenséget tanúsít Luther a két szín alatti áldozás kérdésében: kíméletből, a botránkoztatás elkerülése iránti igyekezetében éppen saját kritériumaival, elsősorban a biblikus érvelés követelményével („*igyanak ebből mindnyájan*” – Mt 26,27) kerül szembe.¹⁰¹

Véleményem szerint Dévai kérdéses magatartására, a bécsi kihallgatáson adott válaszaira is az egyetemes papság teológiai programja ad magyarázatot. Dévai ezt mindenki

¹⁰⁰ LUDOLPHY 1967, 212–214. o.

¹⁰¹ WA 10/III,45–47 (1522); LUTHER 1994, 29–30. o.

másnál komolyabban igyekezett venni, s ha említi (sőt mint láttuk, a két szín kérdésében kifejezetten alkalmazza) is a mesterei által állított korlátokat, azokat meglehetősen lazán és rugalmasan kezeli.¹⁰²

Ezt a megoldási kísérletet három érveléssel tudom alátámasztani, Dévai olyan kérdésekre adott válaszaival, amelyek az itt vizsgált problémával való szoros összefüggésük révén párhuzamként megerősítik feltételezésemet. Ez a három rokon téma: az egyetemes papság szerepének meghatározása, Dévai áldozópapi működése és a gyermekkeresztség értelmezése.

a) Luther a minden hívőt illető papi feladatokat, ha formális felosztás nélkül is, három területen jelölte ki: „Mert a papsággal méltók vagyunk arra, hogy Isten előtt megjelenjünk, másokért imádkozzunk, és egymást az Isten dolgai felől tanítsuk, mert ez a papok hivatása.”¹⁰³ Melanchthon a *Loci communes*-ben, ugyancsak formális felosztás nélkül, két ilyen feladatot lát: „Papok vagyunk, mert Istennek áldozzuk önmagunkat, és könyörgünk bűneink miatt.”¹⁰⁴ Hagyjuk most annak vizsgálatát, mennyiben fedik egymást vagy milyen irodalmi függésben állhat egymással ez a két definíció, nézzük inkább Dévai meghatározását, amely a fentiekől eltérően már formális felosztást is alkalmaz, és nyilvánvalóan e két minta elemeiből építkezik: „Mivel a papok feladata áldozni, prédikálni, imádkozni, és mivel Isten parancsa minden keresztényt erre kötelez, következik, hogy minden keresztény pap, hogy kötelez bűneit megölkölni, tanítani és egymásért imádkozni.”¹⁰⁵

¹⁰² *Disputatio* fol. e4v [40. o.]; *Expositio examinis* r4v–s1r [136–137. o.]; ETE 2,267.

¹⁰³ „...quod per sacerdotium digni sumus coram Deo apparere, pro aliis orare, et nos invicem ea quae dei sunt docere. Haec enim sacerdotum officia sunt...” WA 7,57; PRÖHLE 1983, 46. o.

¹⁰⁴ „Sacerdotes, quia nos ipsos deo offerimus et interpellamus pro peccatis nostris.” MStA II/1,157.

¹⁰⁵ *Expositio examinis* r4v–s1r [136–137. o.]: „Cum sacerdotum partes sint sacrificare, ut Rom.12. I. Petri 2., praedicare, orare. Et cum ad tria haec omnis Christianus ex praecepto Dei obligetur, consequitur, omnes

Azaz Dévai Lutherrel tart a másokért való imádkozás hangsúlyozásában, Melanchthonnal az életáldozat teológiai értelmezésében, és megint Lutherrel a tanítás szerepének beemelésében. Az első felsorolásban ugyan még „prédikálást” említi, ezt azonban a folytatásban már „tanításként” konkretizálja, s amikor a cikk végén a nyilvános igehirdetést az elhívott *minister* feladataként határozza meg, ezzel világossá teszi, hogy az egyetemes papság szerepe nála sem lép túl „egymás” nem nyilvános tanításán (a *Disputatio*-ban ez még konkrétabb: *privatim suam familiam doceat*). Tény azonban, hogy Dévai felfogása a tanítás tekintetében tartalmilag kibővíti a melanchthoni értelmezést, a lutherit pedig a hangsúlyok elhelyezésében haladja meg. Azzal ugyanis, hogy igehirdetesként aposztrofálja a tanító célú magánbeszélgetést (egyébként összhangban Luthernek és saját magának a gyónásról vallott új értelmezésével: „tanítás, tanács és vigasztalás”), egy picit csökkenti a rendesen elhívott szolgák (*ministri rite vocati*) és a csupán egyetemesen pap hívők (*sacerdotes omnes Christiani*) között frissen húzott határvonal jelentőségét.

b) A bécsi kihallgatáson elhangzik: Dévai Wittenbergből való hazatérte után nem misézett, nem zsolozsmázott, nem élt a papi rendet megillető szertartási jogokkal és kötelességekkel, egyedül a prédikátori hivatást töltötte be, erre ő a kassaiakat hívja tanúnak, akik 1531-ben magyar prédikátorként alkalmazták.¹⁰⁶ Botta István feltehető-

Christianos esse sacerdotes, ut sua peccata interna et externa occidant et mortificent, ut doceant, ut orent invicem, sicut docet Divus Iacobus. Caeterum in ecclesia vocatio expectanda est, iuxta illud: Nemo sibi sumat honorem, nisi qui vocatur a Deo, tanquam Aaron. Iam quatenus praedicat ecclesiae et administrat sacramenta, servus et minister ecclesiae dicitur: Pastor, Episcopus, Evangelista, alias est sacerdos, etiamsi haec communia officia non obeat, si est Christianus.” ETE 2,267 ezt meglehetősen leegyszerűsítve adja vissza. Ez a hármas felosztás (*sacrificare, orare, praedicare*), továbbá a nyilvános és a privát tanítás megkülönböztetése ugyanígy olvasható: *Disputatio* fol. g4v–h1v [56–58. o.].

¹⁰⁶ *Expositio examinis* fol. r4v, t1r [136., 145. o.]. Dévai korábbi boldogkői káplánkodásáról Szerémi György emlékezik meg: ETE 1,356.

en téved, amikor Dévaival adatja össze Bebek Imrét és jóvendőbelijét; Augustinus Musaeus korábban idézett beszámolója egyáltalán nem támasztja alá ezt a szereposztást.¹⁰⁷ Dévait 1540-es rövid sárospataki tartózkodása idején is *concionator*nak címezték,¹⁰⁸ ez az adat önmagában nem sokat jelentene, de mindenképp egybeesik a reformátor önértelmezésével. A wittenbergi reformátorok is (kissé erőszakot téve a történeten) az Illés által legyőzött Baál-papokhoz hasonlították a miséző klerikusokat, míg a prófétát prédikátori szerepben képzelték el. Úgy tűnik, Dévai szándékosan mond le kánoni előjogairól, és tudatosan hanyagolja kánoni kötelelességeit. Ennek egyik lehetséges magyarázata az, hogy személyes példájával hirdeti a laikusok és klerikusok közötti hagyományos megkülönböztetés tagadását.

Az előző állítás megfogalmazása szándékosan volt enyhyre óvatos. Ha elővesszük a kihallgatás bécsi jegyzőkönyvét, „sajnos” meg kell állapítanunk, hogy a kérdések jóval egyértelműbb téziseket fogalmaznak meg ezen a ponton, mint a reformátor által ezekre adott válaszok. Hogy Dévai áldozópap létére nem akart misézni, hogy ugyanolyan papnak hirdette magát, mint amilyen bármelyik laikus, ezek az inkvizítor szavai. A kihallgatott erre úgy védekezik, hogy a kassaiaktól prédikálásra kapott meghívást, nem a szentségek kiszolgáltatására (itt legalább megjelenik a reformáció egyházfelfogása!), és hogy többek között szembaja akadályozta meg az előírt napi imák teljesítésében. Ezek a szájalmasnak tűnő mentegőzések mindazonáltal tudatosítják bennünk, mennyire éles helyzetben folyt a kihallgatás, milyen körülmények között vették fel a jegyzőkönyvet, így annál komolyabban vehetünk minden szót, amelyet rögzítettek. Annyi azonban biztos, hogy Dévai – Luther véleményével összhangban – a nyilvános igehirdetés feladatát a gyülekezet felhatal-

¹⁰⁷ BOTTA 1979a, 49. o.

¹⁰⁸ BOTTA 1979b, 73. o.

mazásához kötötte, és klerikusi múltja dacára önmagára is vonatkoztatta a gyülekezet részéről történő *vocatio* és *electio* követelményét.¹⁰⁹

c) A gyermekkeresztség és a hit összefüggésében azt állítja Dévai, hogy a hit az üdvözülés elengedhetetlen feltétele, ez alól a kisdedek sem képeznek kivételt. Melanchthon *Locijának* 1535-ös kiadását követve (az első kiadás még egyáltalán nem foglalkozott a gyermekkeresztség kérdéssel, ennek alapos tárgyalására bevallottan csak a münsteri katasztrófa indította a szerzőt) leszögezi, hogy nem a mi dolgunk Isten hogyanjait fürkészni, elég annyit tudni, hogy Isten a gyermekekben is elvégzi művét, ők is hisznek, és részük van az üdvösségben.¹¹⁰ Dévai ezzel hihetetlenül széles alapra helyezi és a lehető legtágabban értelmezi az egyetemes papság tanítását. Az inkvizítor eredeti kérdése a hagyományos felfogásból indult ki, tudniillik hogy a jogi és a filozófiai gondolkodásban korlátozott tulajdonságokkal jellemzett gyermekek nem saját hitükre, hanem mások hitére tekintettel részesülnek előbb a keresztségben, majd az örök üdvösségben. Mi már tudjuk, hogy ez a hagyomány utóbb a protestantizmust is meg fogja hódítani, de Dévai ebben a cikkében még arra vetemedett, hogy teológiailag emancipálja a kicsinyeket, s ebben ráadásul a Szentírás is bátoríthatta („*csecsemők szája által...*” – Mt 21,16).

A fent kifejtett három érv sorába szervesen illeszkedik az, amit Dévai a nőknek mint az egyetemes papi rend tagjainak az egyházi szolgálatáról akár Johannes Fabri püspököt is provokálva állít: „Az asszonyok taníthatnak a maguk módján, ahogy Pál írja Titusnak: az öregasszonyok tanítsanak a bölcsességre, még a férfit is, ha tudatlannak bizonyulna. Így tanítja Priscilla és Aquila Apollóst az Úr útjára, de a gyülekezetben tiltja ezt az apostol. Egyébként, ha prédikálhatnak, miért ne szolgáltathatnák ugyanígy

¹⁰⁹ ETE 2,264–267.

¹¹⁰ *Expositio examinis* fol. s4r [143. o.]: „Omnibus, qui salvari volunt, fides est necessaria, qua sine nemo potest placere Deo, Hebrae. 11. Et pueri credunt, sed quomodo, nihil ad nos.” Vö. MStA II/2,518.

ki a szentségeket szükséghelyzetben, hisz az asszonyok most is megkeresztelik az újszülöttet, ezek [a papok] meg anabaptisták módjára újrakeresztelik e szavakkal: Ha nem vagy megkeresztelve stb. Ld. Ambrosius Ephes. 4. A rend megőrzése kedvéért (*propter servandum ordinem*) mégis elfogadom a megismételt keresztséget. Egyébként hogy az asszonyok által megkeresztelt csecsemők újrakeresztelésében mekkorát tévednek, és ezzel a donatizmus hibájába esnek, nem itt kell kifejtennem.” Ugyanígy a gyónás kérdéséről: „Szükséghelyzetben bármelyik keresztény, az asszonyok is meghallgathatják a gyónást. Ha prédikálhatnak, miért ne adhatnának tanácsot vagy vigasztalhatnának magánbeszélgetésben.”¹¹¹

Akárcsak az első érv esetében, itt is visszaköszönnek a wittenbergiek kulcsszavai: a nyilvános szolgálat és a magánbeszélgetés, a közösség által elhívott, megválasztott *minister* és a többi keresztény megkülönböztetése, a páli maxima (1Kor 14,34) követése, a rend megőrzésének igénye, a szükséghelyzet kivételes szabályozása. Dévai mégis kicsit másképp intonálja ezeket az elemeket, aminek következtében üzenete is más hangon szólal meg. Ennek illusztrálására vegyük újra elő a tanítás, prédikálás, vigasztalás fogalmkörét. Aki fellapozza az első idézett helyet (Tit 2,3), mindjárt látja, hogyan lesz Dévainál a tiltásból feladat, a korlátozásból felhatalmazás. A prédikálás az a rugalmas fogalom, amely rést üt az *electio*, a *vocatio* és az *ordo* egyházjogi falán. Láttuk korábban, hogyan emelkedik a négy szemközti tanítás a prédikáció szintjére, ugyanez a gyónás egyik fajtájaként már-már a rítus igényével is léphetne föl, majd ebből a stílári fordulatnak, modoros szóhasználatnak tűnő különbségből hirtelen *theologumenon* lesz, szellemi fegyver, logikai érv: ha egyszer prédikálhatnak, miért ne szolgáltathatnák ki a szentségeket?! Mi más volna ez, mint a páli parancs megkerülése, kijátszása?

¹¹¹ *Expositio examinis* fol. s1v–s2r, s4v [138–139., 144. o.]; vö. ETE 2,265, 267.

Természetesen csak szükséghelyzetben megengedett mindez, de ennek értelmezése is meglehetősen változón megy át Luthertől Dévaiig. Túl a szükségkereszttség unalomig vitatott esetén, a két reformátor egyetért abban, hogy ha nincs alkalmas, elhívott személy (pap, férfi), aki prédikáljon, gyóntasson (ezt a két feladatot nevezik meg), akkor akár nőknek kell a helyükbe lépniük, helyt állniuk az evangélium érdekében, a lelkiismeret vigasztalása érdekében. A különbség kettejük között abban áll, hogy míg Luther reálisan nem számol ilyen szükséghelyzet beálltával, legfeljebb speciális helyszínen, például a már említett apácakolostorokban, ezért fejtegetése elméleti marad,¹¹² addig Dévai ezt szemlátomást gyakorlati kérdésként kezeli, számára a szükség valóban lebontja a törvényt, relativizálja Pál apostol jogalkotói tekintélyét, amely amúgy is korlátozott azok szemében, akik nem operálnak a *tertius usus legis* fogalmával.

Nyilvánvalóan más-más személyes tapasztalat és kreatív vízió áll a két gondolkodásmód mögött. Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy most kikapcsolhatjuk a „jó házasság – pozitív nőkép, rossz házasság – negatív nőkép” kényszeres és sehová nem vezető következtetéseit, hiszen Luther családi állapotáról meglehetősen jól vagyunk informálva, Dévaiéről meg semmit sem tudunk. Az eddig előadottak után az sem kísérthet többé, hogy Dévait a „feminista” anabaptistákkal boronáljuk össze. Ehelyett komolyan mérlegelni kell azt a körülményt, hogy Dévai bécsi kihallgatása, illetve annak utólagos megörökítése idején (1533–1536) Magyarországon politikai bizonytalanság és belháborús állapot uralkodott, három nagy török hadjárat és két koronás király között az állandóan változó hadiszerencse nyomait és terheit nyögte az ország, nagy volt a vérvesztés, a rombolás és a mentális krízis. Szükséghelyzet valóban (és talán folyamatosan) fennállhatott, és ami talán komolytalanul, játékos gondolatként,

¹¹² WA 8,497–498; 10/III,170–171; 263–264; 12,309.

szándékosan harsány túlzásként merült fel pár évtizeddel korábban Erasmus baseli vagy Luther wittenbergi dolgozószobájában, hogyan aktivizálódhatnak a nők keresztény hittestvéreik között, ez Dévai helyzetértékelése szerint reális eséllyé érett.

Péter Katalin komolyan számol azzal reformációesz-szejében – sajnos csak analógiákra, feltételezésekre, és nem történeti forrásokra támaszkodva –, hogy az új hit terjesztői között Magyarországon férfiakat és asszonyokat egyaránt találunk.¹¹³ Ha helytálló, ha meggyőző, az itt ismertetett Dévai-interpretáció mindenképpen alátámasztja ezt a reformációképet.

RÖVIDÍTÉSEK

- BSLK = *Die Bekenntnisschriften der evangelisch-lutherischen Kirche*. 12. kiad. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1998.
 ETE = Bunyitai Vince – Rapaiacs Rajmund – Karácsonyi János: *Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából*. 1–5. köt. Budapest, 1902–1912.
 LM = *Luther Márton művei*. 1–6. köt. S. a. rend. Masznyik Endre. Pozsony, 1904–1914.
 RMK = Szabó Károly (szerk.): *Régi Magyar Könyvtár (1473–1711)*. 1–3. köt. Budapest, 1879–1898.
 RMNY = *Régi magyarországi nyomtatványok / Res litteraria Hungariae vetus operum impressorum*. 1. köt. 1473–1600. Szerk. Borsa Gedeon – Hervay Ferenc – Holl Béla – Käfer István – Kelecsényi Ákos. Budapest, 1971.
 MStA = MELANCHTHON, Philipp: *Werke in Auswahl*. Szerk. Robert Stupperich. 1–7/2. köt. Gütersloh, 1951–1975.
 SAE =
 VD =
 VÖM =
 WA = *D. Martin Luthers Werke. Kritische Gesamtausgabe*. 1–73. köt. Weimar, 1883–2009.

¹¹³ PÉTER 2004, 74–77. o. Kiábrándítóan semmitmondó és megbízhatatlan e tárgyban: GAÁL 2006.

WA.B = *D. Martin Luthers Werke. Kritische Gesamtausgabe. Briefwechsel*. 1–18. köt. Weimar, ????

Egybetűs rövidítések: Z, D, F, J???

HIVATKOZOTT MŰVEK

- ÁCS Pál: *„Az idő ósága.” Történetiség és történetiszemlélet a régi magyar irodalomban*. Budapest, 2001.
 ÁCS Pál: *„Elváltzott idők.” Irányváltások a régi magyar irodalomban*. Balassi Kiadó, Budapest, 2006. /Régi Magyar Könyvtár. Tanulmányok 6./ 11–34. o.
 ÁGOSTON István [György]: Dévai Mátyás életműve és korszakos vonatkozásai. *Theologiai Szemle*, 39. évf. 1996. 23–34., 162–170. o.
 BAINTON, Roland H.: *Frauen der Reformation. Von Katharina von Bora bis Anna Zwingli. Zehn Porträts*. Gütersloh, 1995.
 BALÁZS Mihály: *Teológia és irodalom. Az Erdélyen kívüli antitrinitarizmus kezdetei*. Balassi, Budapest, 1998. /Humanizmus és Reformáció 25./
 BARTÓK Ilona: *Dévai Biró Mátyás. Ajánló bibliográfia*. Sárvár, 1989.
 BARTON, Peter F. – MAKKAJ, László (szerk.): *Ostmitteleuropas Bekenntnisschriften der evangelischen Kirchen A. und H. B. des Reformationszeitalters*. III/1. köt. 1564–1576. Budapest, 1987.
 BESSENYEI József (szerk.): *Litterae principum ad papam (1518–1578). Segreteria di Stato – Lettere di Principi. Fejedelmi levelek a pápának (1518–1578)*. Róma–Budapest, 2002. /Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma, Fontes 3./
 BERNHARD, Jan-Andrea: Kálvin hatása Magyarországon és Erdélyben 1551 előtt. *Református Szemle*, 102. évf. 2009. 5. sz. 723–746. o.
 BOTTA István: „A Magyar Luther”. Új szempontok a Dévai-kutatáshoz. *Diakonia*, 1. évf. 1979a. 1. sz. 45–51.
 BOTTA István: Dévai Mátyás és Serédy Gáspár. További szempontok a Dévai-kutatáshoz. *Diakonia*, 1. évf. 1979b. 2. sz. 72–79. o.
 BOTTA István: *Dévai Mátyás, a magyar Luther. Dévai helvét irányba hajlásának problémája*. Ordass Lajos Baráti Kör, Budapest, 1990.

- BOTTA István: A valódi Dévai-kép. *Keresztyén Igazság*, 1999. 42. sz. 16–19. o.
- BRING, Ragnar: *Gesetz und Evangelium und der dritte Brauch des Gesetzes in der lutherischen Theologie*. Helsinki, 1943. /SLAG I./
- BUCSAY, Mihály – CSEPREGI, Zoltán (2006a): Thesen des Pfarrkonvents in Nagyvárad (Großwardein), 1544. In: FAULENBACH–BUSCH 2006, 429–438. o. (32. sz.)
- BUCSAY, Mihály – CSEPREGI, Zoltán (2006b): Das Bekenntnis der Synode zu Erdőd von 1545. In: FAULENBACH–BUSCH 2006, 439–448. o. (33. sz.)
- Censurae Fratris GREGORII ZEGEDINI ex ordine diui Francisci, in propositiones erroneas Matthiae Deuai, sed vt ille vocat, rudimenta salutis continentes*. [Viennae] Anno M.D.XXXV.
- CHEMNITIUS, Martinus: *Examen Concilii Tridentini*. Berlin, 1861.
- CHRIST-VON WEDEL, Christine: Hatással voltak-e a magyar erasmisták Erasmusra? A nőkérdés és a béke ügye. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 107. évf. 2003. 137–151. o.
- Christeliche verantwortung M. Matthes Zell von Keyserßberg, Pfarrherrs vnd predigers im Münster zu Straßburg, vber Artickel jm vom Bischöflichem Fiscal daselbs entgegen gesetzt vnnnd im rechten vbergeben: hyerinn findest Euangelischer leer gründliche verklerung vnd reychliche Bericht, durch göttlich geschriffte gar nahe aller sachen*. Köpfel, Straßburg, 1523.
- CSALOG József – DERCSÉNYI Dezső: *A bátai apátság és Krisztus vére ereklyéje*. Pécs, 1940.
- CSEPREGI Zoltán: A váradi vita 1544-ben. In: F. Romhányi Beatrix – Kendeffy Gábor (szerk.): *Szentírás, hagyomány, reformáció. Teológia- és egyháztörténeti tanulmányok*. Budapest, 2009. 167–189. o.
- CSEPREGI Zoltán: Jámbor volt-e Georg der Fromme? Egy készülő Brandenburgi György-monográfia módszertani előfeltételei. *Lelkipásztor*, 78. évf. 2003. 8–9. sz. 291–294. o.
- CSEPREGI Zoltán: *Zsidómisszió, vérvád, hebraisztika. Ötven forrás a reformáció és a zsidóság kapcsolatának kérdéséhez*. Luther Kiadó, Budapest, 2004.
- Den leyden den Christglaubigen weybern der gemain zu Kentzingen meinen mit schwestern in Christo Jhesu zu handen / Katharina Schützin ein eegemahel Matthei Zell*. [Ulhart], [Augsburg], 1524.

- DEVAI Mat'has: *At tiz parantsolatnac ah hit agazatainac am mi At'ancnac aes ah hit...* Kiadja: Szilády Áron. Budapest, 1897.
- Disputatio de Statv In Qvo Sint Beatorvm Animae Post Hanc uitam, ante ultimi iudicij diem. Item De Praecipvis Articvlis Christianae Doctrinae, Per MATTHIAM DEUAY Hungarum. His addita est Expositio examinis Qvomodo A Fabro In Carcere Sit examinatus*. Lucae V. Praeceptor, in uerbo tuo laxabo rhete. [Petreius, Nürnberg, 1537.]
- EBELING, Gerhard: *Luther. Bevezetés a reformátor gondolkodásába*. Magyarországi Luther Szövetség, Budapest, 1997. /Magyar Luther Könyvek 6./
- Ein Collation auff die einfuerung M. Anthonij Pfarrherrs zu S. Thomans zu Straßburg, vnnnd Katharine seines eelichen gemahels / von Mattheo Zeell von Keyserßbergk Pfarrherrn im hohen stift da selbst, do auch dise einfürung beschehen ist*. Köpfel, Straßburg, 1523.
- ELERT, Werner: Eine theologische Fälschung zur Lehre von Tertius usus legis. *Zeitschrift für Religions- und Geistesgeschichte*, 1. évf. 1948a. 168–170. o.
- ELERT, Werner: *Zwischen Gnade und Ungnade. Abwandlungen des Themas Gesetz und Evangelium*. München, 1948b. 161–165. o.
- Entschuldigung Katharina Schützzinn / für M. Zellen / yren Ehegemahel*. [Straßburg?], 1524.
- ERASMUS, Rotterdami: *A keresztyén özvegy. Máriához, Magyarország és Csehország egykori messze földön ismert királynéjához, Károly császár és Ferdinánd király nővéréhez*. Jel Kiadó, Budapest, 2004.
- ERASMUS von Rotterdam: *Ausgewählte Schriften*. 3. köt. Szerk. Werner Welzig. Darmstadt, 1967.
- FAULENBACH, Heiner – BUSCH, Eberhard (szerk.): *Reformierte Bekenntnisschriften*. I/2. köt. 1535–1549. Neukirchen, 2006.
- GAÁL Izabella: A nők szerepe a reformáció terjesztésében Magyarországon, különös tekintettel Debrecen városára. *Egyháztörténeti Szemle*, 7. évf. 2006. 1. sz. 189–197. o.
- HAMM, Berndt: Martin Luthers Entdeckung der evangelischen Freiheit. *Zeitschrift für Theologie und Kirche*, 80. évf. 1983. 50–68. o.
- Joannis Fabri episcopi Constantiensis Opus adversus nova quaedam et a christiana religione prorsus aliena dogmata Martini Lutheri*. Silber (Franck), Róma, 1522. 2. kiad.: Lotther, Lipcse, 1523.

- JOEST, Wilfried: *Gesetz und Freiheit. Das Problem des Tertius usus legis bei Luther und die neutestamentliche Parainese*. 3. kiad. Göttingen, 1961.
- JONAS, Justus: *Adversus Iohannem Fabrum [...] pro coniugio sacerdotali [...] defensio*. Lotter, Wittenberg, 1523.
- LUDOLPHY, Ingetraut: Die Frau in der Sicht Martin Luthers. In: *Vierhundertfünfzig Jahre lutherische Reformation 1517–1967. FS Franz Lau*. Berlin, 1967. 204–221. o.
- LUDOLPHY, Ingetraut: Frau VI. Reformationszeit. *Theologische Realenzyklopädie*. 11. köt. 1983. 441–443. o.
- LUTHER Márton: *Nyolc böjti prédikáció Wittenberg népének*. Budapest, 1994. /Magyar Luther Füzetek 3./
- LUTHERUS, Martinus: *Primus Tomus Enarrationum in Epistolas et evangelia, ut vulgo vocant, lectiones illas, quae in missa festis diebus ex historijs evangelicis et scriptis apostolicis solent recitari*. Hervagius, Straßburg, 1525.
- MECENSEFFY, Grete: *Quellen zur Geschichte der Täufer*. 11., 13. köt. Österreich 1–2. Gütersloh, 1964–1972. /Quellen und Forschungen zur Reformationsgeschichte 31, 41./
- NÉMETH Balázs: „...Isten nem aloszik, rejánk pislong...” *Református életforma kialakítása a folyamatosság és a változások közepe* – a 16. századi Magyarország mint példa. Budapest, 2005.
- NEUSER, Wilhelm H.: Die Wittenberger Konkordie von 1536. In: Heiner Faulenbach – Eberhard Busch (szerk.): *Reformierte Bekenntnisschriften*. 1/2. köt. 1535–1549. Neukirchen, 2006. 69–88. o. (21. sz.)
- Nuntiaturreportage aus Deutschland nebst ergänzenden Actenstücken. Erste Abtheilung 1533–1559*. IV.2. Szerk. Walter Friedensburg. Gotha, 1893. Reprint: Frankfurt, 1968.
- ŐZE Sándor: *A határ és a határtalan. Identitáselemek vizsgálata a 16. századi magyar ütközőzóna népességénél*. Budapest, 2006.
- ŐZE Sándor: „Bűneiért bünteti Isten a magyar népet”. Egy bibliai párhuzam vizsgálata a XVI. századi nyomtatott egyházi irodalom alapján. Budapest, 1991.
- ŐZE Sándor: Felekezeti váltás a 16. századi végvári katona népességénél. In: Illés Pál Attila (szerk.): *Felekezetek és identitás Közép-Európában az újkorban*. Piliscsaba–Budapest, 1999. /Sentire cum ecclesia 1./ 26–34. o.
- PÉTER Katalin: *A reformáció: kényszer vagy választás?* Budapest, 2004.

- PINOMAA, Lennart: *Der existenzielle Charakter der Theologie Luthers. Das Hervorbrechen der Theologie der Anfechtung und ihre Bedeutung für das Lutherverständnis*. Suomalainen tiedeakatemia, Helsinki, 1940. /AASF B 47./
- PRÖHLE Károly: *Luther Márton négy hitvallása*. Budapest, 1983.
- REINERTH, Karl: *Die Reformation der siebenbürgisch-sächsischen Kirche*. Gütersloh, 1956. /Schriften des Vereins für Reformationsgeschichte 173./
- RÉVÉSZ Imre: *Dévay Bíró Mátyás tanításai*. Kolozsvár, 1915.
- RÉVÉSZ Imre (id.): *Dévay Bíró Mátyás első magyar reformátor életrajza és irodalmi művei*. Pest, 1863.
- RITOÓK-SZALAY, Ágnes: Ein unbekannter Brief von Mátyás Dévai? *Jahrbuch des Martin-Luther-Bundes*, 39. évf. 1992. 71–82. o.
- ROTHKEGEL, Martin: Ausbreitung und Verfolgung der Täufer in Schlesien in den Jahren 1527–1548. *Archiv für Schlesische Kirchengeschichte*, 61. évf. 2003. 149–209. o.
- ROTHKEGEL, Martin: Von der Schönen Madonna zum Scheiterhaufen. Gedenkrede auf Balthasar Hubmaier, verbrannt am 10. März 1528 in Wien. *Jahrbuch für die Geschichte des Protestantismus in Österreich*, 120. évf. 2004. 49–73. o.
- SCHULLERUS, Adolf: *Luthers Sprache in Siebenbürgen. Forschungen zur siebenbürgischen Geistes- und Sprachgeschichte im Zeitalter der Reformation*. 1–2. köt. Hermannstadt, 1923–1928. = *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde* 41 (1923–1928) 1–688. o. (ez utóbbi nem pontos, de nem tudom kinyomozni!!!)
- ŠKOVIERA, Daniel: Epistulae Leonardi Stöckel. In: *Zborník Filozofickej Fakulty University Komenského. Graecolatina et Orientalia*, 7/8. évf. 1975–1976. 265–359. o.
- SÓLYOM Jenő: A törvény haszna. Luther tanítása Dévai tanításának tükrében. *Lelkipásztor*, 31. évf. 1956a. 442–449. o.
- SÓLYOM Jenő: Igaz Isten előtt – igaz emberek előtt. *Evangelikus Naptár*, 1956b. 42–43. o.
- SÓLYOM Jenő: *Luther és Magyarország*. Reprint. Magyarországi Luther Szövetség, Budapest, 1996. /Magyar Luther Könyvek 4./
- SÓLYOM Jenő: Melanchthonforschung in Ungarn. In: Vilmos Vajta (szerk.): *Luther und Melanchthon. Referate und Berichte des Zweiten Internationalen Kongresses für Lutherforschung, Münster, 8–13. August 1960*. Göttingen, 1961. 178–188. o.
- SÓLYOM Jenő: *Tanuljunk újra Luthertől!* Luther Kiadó, Budapest, 2004.

- SUDA, Max Josef: Melanchthons Lehre vom Menschen nach den „Loci praecipui theologici”. In: David P. Daniel (szerk.): *Evanjelici a evanjelická teológia na Slovensku*. Bratislava, 1999. 247–261. o.
- ZIMMERMANN, Harald: *Johannes Honterus. Der siebenbürgische Humanist und Reformator*. Bund der Vertriebenen, Bonn, 1998. /Arbeitshilfe 67./
- ZOVÁNYI Jenő: *A reformáció Magyarországon 1565-ig*. Budapest, [1922].
- ZOVÁNYI Jenő: Kiseb dolgozatok a magyar protestantizmus történetének köréből. Sárospatak 1910.
- ZVARA Edina: „Az keresztyén olvasóknak”. *Magyar nyelvű bibliafordítások és -kiadások előszavai és ajánlásai a 16–17. századból*. Budapest, 2003. /Régi Magyar Könyvtár, Források 14./

A nők kiegyensúlyozott részvétele a politikai életben

► KAPONYI ERZSÉBET

Az egyenlő bánásmód elve és a diszkrimináció tilalma a nemzetközi jog egyik alapelve. Az emberi jogok ugyanis teljes mértékben csak akkor érvényesülhetnek, ha minden ember – így a férfiak és a nők is – minden megkülönböztetés nélkül részesülhet e jogokból. Nem minden megkülönböztetés minősül diszkriminációnak. A diszkrimináció fennforgását két alapvető szempont, a helyzetek összehasonlíthatósága és a különbségtétel indokolhatósága alapján tudjuk megítélni. *Alapelv az, hogy az összehasonlítható helyzeteket azonos módon kell szabályozni, illetve az eltérő helyzeteket nem szabad azonosan kezelni, hacsak a különbségtétel nem indokolható meg objektíven.* Szinte valamennyi nemzetközi emberi jogi egyezmény és nyilatkozat foglalkozik a diszkrimináció kérdésével, és egy-egy esetben sajátos szempontok alapján, körültekintően meg is határozza azt. *A törvény előtti egyenlőséghez és a megkülönböztetéssel szembeni védelemhez való jog minden ember számára egyetemes emberi jog.* Ezeket elismerik többek között a következő ENSZ-dokumentumok: az 1948. évi *Emberi jogok egyetemes nyilatkozata*; *A polgári és politikai jogokról*, valamint *A gazdasági, szociális és kulturális jogokról szóló nemzetközi egyezségokmány*; *A faji megkülönböztetés minden formájának kiküszöböléséről szóló nemzetközi egyezmény*; *A nőkkel szembeni megkülönböztetés minden formájának felszámolásáról*